

1. Београд, 1521.

1. Beograd, 1521.

НАШИ СРЕДЊОВЕКОВНИ ПИСЦИ О ИЗБОРУ МЕСТА И ПОЛОЖАЈУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

Избор места и положај готово сваког споменика у Србији никада није био произвољан. Увек су постојали одређени и бројни услови и разлози да се њихов положај веже за лепоту природе, њен биљни и животињски свет, њене воде и друге бањске и климатске особености, њену приступачност или недоступност, питомену или дивљину, богатство или сиромаштво.

Нису случајно најстарији становници са нашег тла нашли своја склоништа и насеља у пећинама Рисоваче, Граца или приобалним заклонима Лепенског Вира. Трајан је једину могућу трасу римског пута у походу на Дачане исклесао баш у стењу Ђердапског теснаца. Није необично што су Царичин Град а нарочито Ђурђеви Ступови истакнути на онаквим пропланцима. Високо постављени Маглич и Звечан мотрили су и штитили некада веома значајан пут кроз Ибарску клисуру. Зар су случајно под Турцима цркве и манастири скривани по гудурама, а џамије и медресе, амами и ханови

подизани усред градова? Није узалуд моћ Београда заснована на ставама Дунава и Саве. Ново Брдо се развило благодарећи његовом рудном благу. Студеница је усред ловишта, крај студенца, Сопоћани су „Рашкој на извору“ а Дечани крај киселе воде — сва три манастира у близини мермерних мајдана. Жича је крај Матарушке а Љубостиња крај Врњачке Бање — у питомини. Непосредно поред Бање код Прибоја или Манасије и данас се људи лече, а у самој Новопазарској Бањи још увек пркосе времену развалине некадашњих римских терми.

Иако својевремено нису могли постојати речени или писани законски прописи о просторном планирању, не треба сматрати да избор „локације“ — исказано данашњим термином, није представљао један озбиљан и одговоран задатак који се, да се још једним савременим појмом изразимо, најчешће решавао „комисијским“ путем. О томе нам говоре средњовековни биографи,

описујући подизање Студенице, Дечана, Манасије и других објеката.

Најстарији српски биограф — св. Сава, описујући живот свога оца — Стефана Симеона Немање, овим речима објашњава постање манастира Студенице, крајем XII столећа:

„Овај наш свети манастир, као што знате, како је ово место било пусто, беше ловиште зверова. И, дошав у лов, господин наш и самодржац, владалац све српске земље, Стефан Немања, ловљаше овде, и свиде му се да овде, у овом пустом крају, сагради овај манастир на покој и умножење чина калуђерског.”¹

Зидању Дечана, у првој половини XIV века, уз сарадњу архиепископа Данила, његов наставаљач посвећује више редова, описујући живот краља Стефана Дечанског. Избор места веома је карактеристичан:

„И тако подигавши се господин краљ са овим преосвећеним и са неколицином своје властеле, пође тражити такво место, на коме ће се сазидати овај храм. И ходећи нађоше равно место на обали реке зване Бистрице, и видевши господин мој рече: „Ево место изабрано за храм Богу.” И прихвати господин краљ што је он рекао. И пошто су ту учинили свемоћна пјенија и молбе непрестано целу ту ноћ, и сутрадан учини преосвећени молитву на утврђење цркве, и пошто су означили место, узе господин краљ у своју руку угаони камен . . . И тако положи камен руком својом прво, такође за њим и овај преосвећени. И нарекоше га храм Господњи на име празника Вазнесења Господњег, звано место славно Дечани.”²

Нешто касније, почетком XV столећа, у Србију долази Григорје Цамблук, у то време већ познати књижевник. У његовом животопису краља Стефана Дечанског, зидању Дечана посвећује се још више редова који нам подробије образлажу начин избора терена и употпуњују слику природе која је била одабрана за подизање манастира у коме је Цамблук био игуман:

„Обилазећи многа и различна места по целој својој области, тражаше прикладно (место) за такво дело. И нађе неко место у пределима хвостанским звано Дечани, и када ово добро сагледа, многим сузама благодарио је Бога, и обративши се к велможама који с њим, рече: „Колико је страшно ово

место, ово није ништа (друго), но дом Божи. . .” А цар (рече) к њима са радошћу: „Шта друго да више желим, о изванредни богољубазних другова, моја усрдност се саглашава са овим местом”. И тако са речју заповедаше да брзо дођу каменоресци и да се поставе од поморских градова начелници здања тога. А сам поставивши шаторе, ту пребиваше дивећи се красном месту, јер лежи на највишим местима, сачишћено сваким дрвећем, јер је место многогранато и многоплодно, а уједно равно и травно, а одасвуд теку најслађе воде, а ту извиру велики извори и напаја га бистра река, чија вода пре укуса даје велико красовање (руменило) лицу, а после укуса велико добро растворење телу, тако да се нико не може наситити љубочашћа воде. Са западне стране затварају га највише горе и њихове стрмине, и отуда је тамо здрав ваздух. Са источне стране овоме се приулодоољава велико поље, наводњавано истом реком. Тако је дакле место часно и достохвално за подизање манастира.”³

Главном биографу деспота Стефана Лазаревића — Константину Филозофу, било је добро познато на који је начин деспот одабрао место за подизање града Ресаве и цркве у њему (Манасија), почетком XV столећа. Он тај догађај описује на следећи начин: „И знајући да је мучење одређено да свакога доводи у велику част виђења и гледања обилажаше горе и поља и пустиње, тражећи где би могао подићи жељену обитељ, стан за чутање. Нашавши најприкладније и најбоље (место), где је требало бити дом (црква), помоливши се приступи делу, положи основ у име Свете Тројице сведржавнога божанства. . . А даде и приложи села и винограде, а још по свима својим крајевима потписавши даде (слободу).”⁴

Плодна равница у питомини, опкољена „торовитом планином” на ушћу Ибра у Западну Мораву, на месту где су се укрштали главни путеви тадашње Србије, већ током XIII века није више била погодна за столицу прве архиепископије, што је довело да у ратним временима манастир Жича опусте.

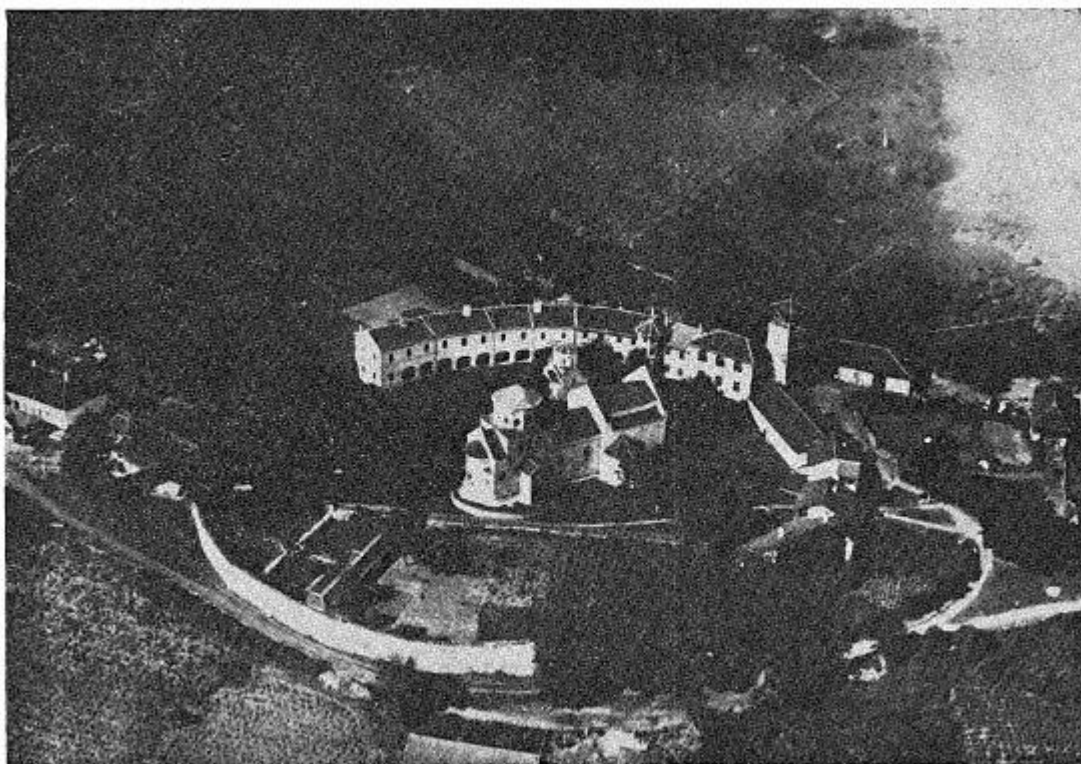
Још је његов оснивач — Сава Немањић осетио опасност од оваквог положаја мана-

¹ Старе српске биографије, превео Миливоје Башић, Живот Стефана Немање (св. Симеона) од св. Саве, СКЈ 180, Београд, 1924, 3.

² Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила II, превео др Лазар Мирковић, Живот краља Стефана Дечанског СКЈ 257, Београд, 1935, 153.

³ Старе српске биографије XV и XVII века, превео др Лазар Мирковић, Живот краља Стефана Дечанског од Григорија Цамблука, СКЗ 265 Београд, 1936, 22—23, Зидање Дечана и цркве св. Николе.

⁴ Старе српске биографије XV и XVII века, превео др Лазар Мирковић, Живот Деспота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа, Стефан подиже град Ресаву и цркву у овом граду, СКЗ 265, Београд, 1936,⁸⁷.

2. Манастир Студеница

2. Monastere Studenica

стира који је био угрожен, како са севера, тако и са истока, те је, по причању једног летописца, заповедио игуману жичком Арсенију „изобрести иное место на созданије архиепископије". Овај је тада изабрао ново, боље заштићено место у Хвосну — звано Пећ, које је име добило по многим пећинама које се ту налазе. Манастир је заснован у једном метоху, на улазу у Руговску клисуру, односно на изласку Пећке Бистрице „из уског теснаца високе шумовите планине у топлу, воћњацима и виноградима богату котлину Белог Дрима" — како то описује Јурчек у својој историји. Забележено је и осам пећина у клисури изнад манастира, у којима су некада живели пустињаци.⁵

Описујући живот архиепископа Арсенија, кога смо нешто раније помињали, архиепископ Данило II се дотиче и ових пећина. Арсеније је за два монаха, који су у Пећ дошли из Грчке, потражио, по њиховој молби, место „... где је zgodно за њихово пребивање, и нађе пештеру у камену која

се зове Котрулица близу реке Бистрице, и заповеди да ову зазидају и да све учине што им је потребно. И кад је то било свршено, и дошавши ту, живели су хранећи се од манастира Светих Апостола" — закључује Данило.⁶

Овај, а нарочито следећи пример са познатим српским испосником Петром Коришким, из XIII—XIV века, још нам убедљивије говори у којој су мери од увек били од значаја избор места и положај манастира у односу на природу, макар то представљало најзабаченије и најпримитивније склониште које се уопште може замислити.

Описујући св. Петра Коришкот, монах Теодосије, његов савременик и познати књижевник пружа веома живу слику терена који је познат по испосници у чијој пећини и данас одолевају времену слојеви живописа:

„А Предостојни слушајући о животима старих отаца тежио је усрдно да искуси боље труде, па жељаше да дође у пустињу,

⁵ Јурчек III, 76; Павле Мијовић, Пећка Патријаршија, Споменици културе V, Београд, 1950, 3.

⁶ Животи краљева и архиепископа српских, од архиепископа Данила II, превео др Лазар Мирковић, Живот архиепископа Арсенија, Чудо са побеснелим монахом, СКЗ 257, Београд, 1935, 203.

где неће бити знан, ... па дођоше до неке високе горе близу прада Призрена, која је више села звана Кориша. . . Предостојни жељаше да нађе у гори какав распукао камен па да у уђе и помишљаше да у њему, ако буде Богу у вољи, усамљено и живот свој заврши . . . А . . . успех се на гору звану свету, посматраше околу ње и тражаше место где би подигао себи колибу на пребивање. Сишав отуд нађе се окружен великим стенама, у којима бејашу многе пећине. И попе се ноктима на једну високу стену. Када је мучно узишао као на стуб, нађе на њем као од Бога спремљену пећину, и захвалив Богу јако јој се радоваше."⁷ Још су занимљивији услови живота које је испосник имао на изабраном месту:

„На удар ветровима и на челопеку, усели се да у њој живи, мрзнут мразевима и жежен сунцем страдаше вршећи пост . . . А убог од свих страна и бездоман бејаше и ништа немајаше у пећини. . . сем поцрнела тела и на њем потребна куделна рубља . . .

⁷ Из старе српске књижевности превео Миливоје Башић Из живота св. Петра Коришког, СКЗ 137, Београд, 1911, 75, 77,

без хране, скоро рећи и безтелесан, без сваке утехе и без пушења дима, живљаше, као храном задовољаваше се дивљим биљем, летораслима и горким буковим жиром које сабраше, ако и то треба назвати храном. А пиће му беше горска слатка текућа вода украћиваше и не робоваше много сну. . . а сна узимаше мало седећи и наслањајући се на камениту стену. . . радоваше се умно гледајући на пољске принове, који и Соломонову славу. . . надмашаху красотом цвећа."⁸

За све ове и друге монахе који живе „ . . . у красним пустињама и обитељима" Константин Филозоф се песнички изражава да . . . говоре са шумом и лишћем и птицама и водом."⁹

И ако није у питању територија Србије, Света Гора представља један изванредан споменички и природни амбијент који је више него игде сачувао свој средњовековни карактер. С обзиром на значај и утицај

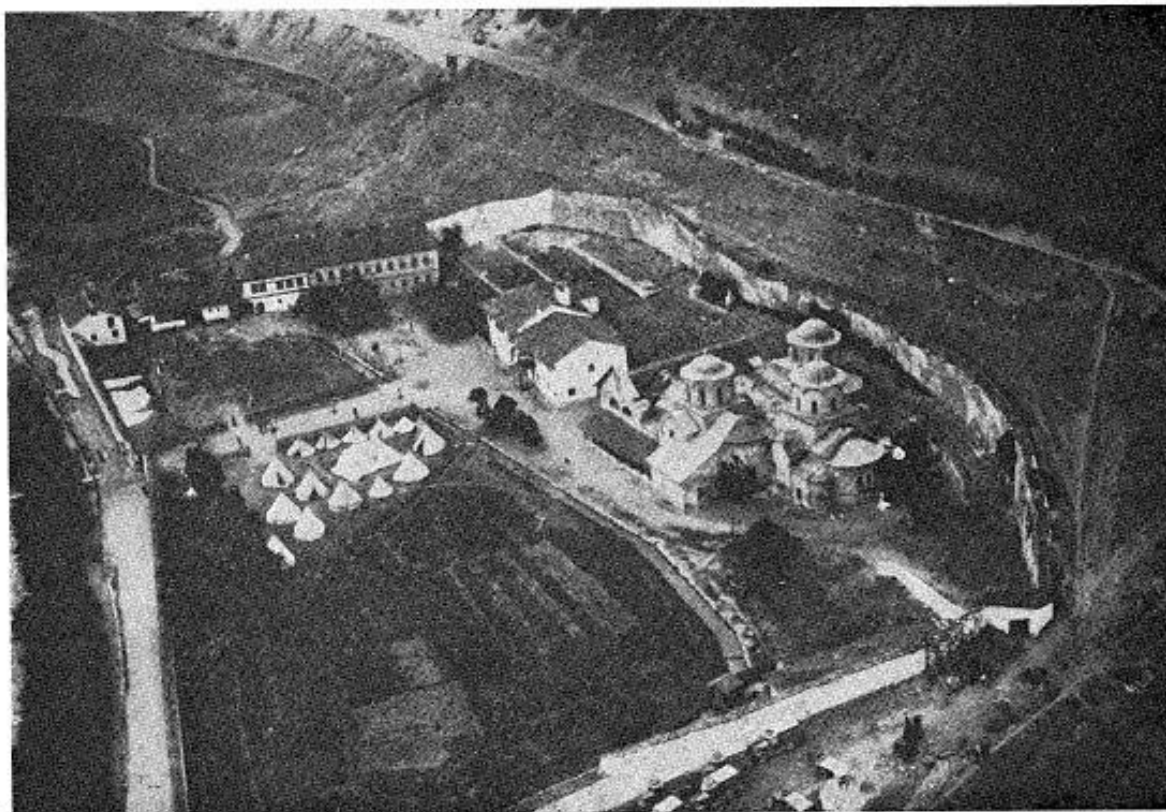
⁸ Н. д. 77—78.

⁹ Старе српске биографије XV и XVII века, н. д., Становници и монаси у српској земљи. 53-54,

3. Манастир Жича

3. Monastère Žica

4. Пећка Патријаршија

4. Patriarchat de Peć

који су светогорски манастири — првенствено; Хиландар — имали и вршили на православне манастире у самој Србији, навешћемо веома сликовите и с пуно песничке маште дате описе природе која краси Халкидичко полуострво и једновремено ствара најидеалније услове за живот монаха и испосника.

Први наш човек који је у Светој Гори „тражио спас својој души“ и ту засновао тако значајни центар који је у историји српског народа одиграо тако важну улогу, био је Растко Немањић који, описујући живот свог оца Стефана Немање, даје изванредан приказ природе у једном посебном амбијенту у који је довео свог старог оца:

„И стиже у ливаду покоја, и красно, растом и плодовима, дрвеће, у ком слатке птице певају, где послуша и поживе мирни, и неметезни, и богоугодни живот . . .; у пристаниште добро, велим у Свету Гору, у којој као слатколасну птицу и грлицу која љуби пустињу нађе једног жељеног монаха. . . . Ту нађе и благи мирис, јер у истину, зажеле, и одмори се на ливади красној, на којој певаше птица мењајући гласове, и насићаваше се пет премудрих осећања, гле-

дања, слушања, и мирисања, певања и пипања птица.“¹⁰

Не мање поетску слику пружа Теодосије Монах, у свом делу о Светом Сави, приказујући пустињаке у Светој Гори:

„Они, дакле, станујући на високим горама заједно са јеленима, имађаху небо за цркву, гледајући Христа у души насликана; тесне им колибе беху травом украшене, у којима трпљаху. Шум дрвећа и птичји гласови бејаху им гласила, они их, шта више, покретаху да хвале Бога; сити чистога и мирисног ваздуха, безбрижношћу увек весели, тако рећи, жељом к Богу врло узвишени над земљом мишљаху да су богатији од најбогатијих. Други, пак, живљаху у каменитим пукотинама, или у провалама у земљи, или камењу. морском, као птице угнездивши се, кишом и ветром мучени, сунцем и знојем паљени, и зимом и мразом; мрзли, бејаху убоги и сиротни; осим потпуне утехе и дизања дима ништа немађаху што би им крадљивци могли украсти, изузев потребно кудељно рубље, па и то недовољно за покој телу, него колико да се при-

¹⁰ Старе српске биографије, н. д. Глава седма, 16.

крије нагота тела,... Храна им бејаше како ко могаше: неки узимаху мало хлеба и то ретко; Други пак задавољаху потребу родовима дрвећа и дивљега биља које ту растијаше; пиће им бејаше из камена горска слатка текућа вода, којом гашаху жеђ, и не беху сну много порабоћени."¹¹

Средњовековни извори пишу и о Београду. О предностима које му пружа његов природни положај говори Константин Филозоф — животописац деспота Стефана Лазаревића који Београд, деспотову нову престоницу упоређује са Јерусалимом:

„А овај (Стефанов). . . се дотиче напред реченог града, који беше од великих древних (градова) и на красивим местима, . . . као мало где у васељени, а уз то са пространим изгледом и као крила лађа у царском пристаништу и са сваким утврђењем и са доношењем сваке хране. Нигде не могосмо слично замислити нити наћи таква уточишта, ни прилаза водом ни по суху, тако да када множине десетина хиљада дошли под њега, а помоћ дође и унутра спремивши се за борбу, могло се наједанпут изићи. Да ли ко где год рече за такав град? И деспот ово видевши и смотривши и брже него ли онај равноапостолни, ако је и брзо речено, и брзо устраја све ка најбржем. И ко је кадар да писањем каже каква су положења и изгледи и лепоте, колико сазида и ипалксе (кула на бедемима за борбу и одбрану) многе за људе који живе унутра и напољу, за које се узвишење као за солмонско у Јерусалиму могло казати: од здања сенка биваше пределима или вавилонска крепка врата узвишена и стење и врт обешен, . . . Овај вајистину од царских (градова) најлепши је изглед имао. Али деспот . . . беше и царски (двор) преукрасио узвишењем веома шареним, (а начини) око града прокопе преизрадне изван двојних стена. А овај (Београд) беше ваистину седмоврх. Јер највећи град (у Београду) и најкраснији, и Сиону (у Јерусалиму) по изгледу сличан, (био је слика) бившега Јерусалима. А други (врх) био је код река и пристаниште је лађама у њему са северне стране великога града, који је сличан нижњем Јерусали-

му, . . . а овај (Београд) место Јелеона има рајску реку, која се пролева ка истоку... А трећи (врх) је где пристаниште царским лађама, који има и множину утврђења. Четврти (врх) је велика кула слична самоме дому Давидову и преровима и здањима и местима. А пети (врх) је када се овај прође у коме су сва царска скровишта. А шести је овоме са истока, ступ који дели обе куле,... Овај се као неко изванредно чудо са свију даљих предела види утврђен.. Седми (врх је) на западу са царским другим узвишеним домом. Кроз ове пролажаше благочастиви овај ка лађама као тајним путем... Од свију околних земаља непрестано из дана у дан почеше долазити (становници) и за мало времена веома густо се насели тај град" . . .¹²

*

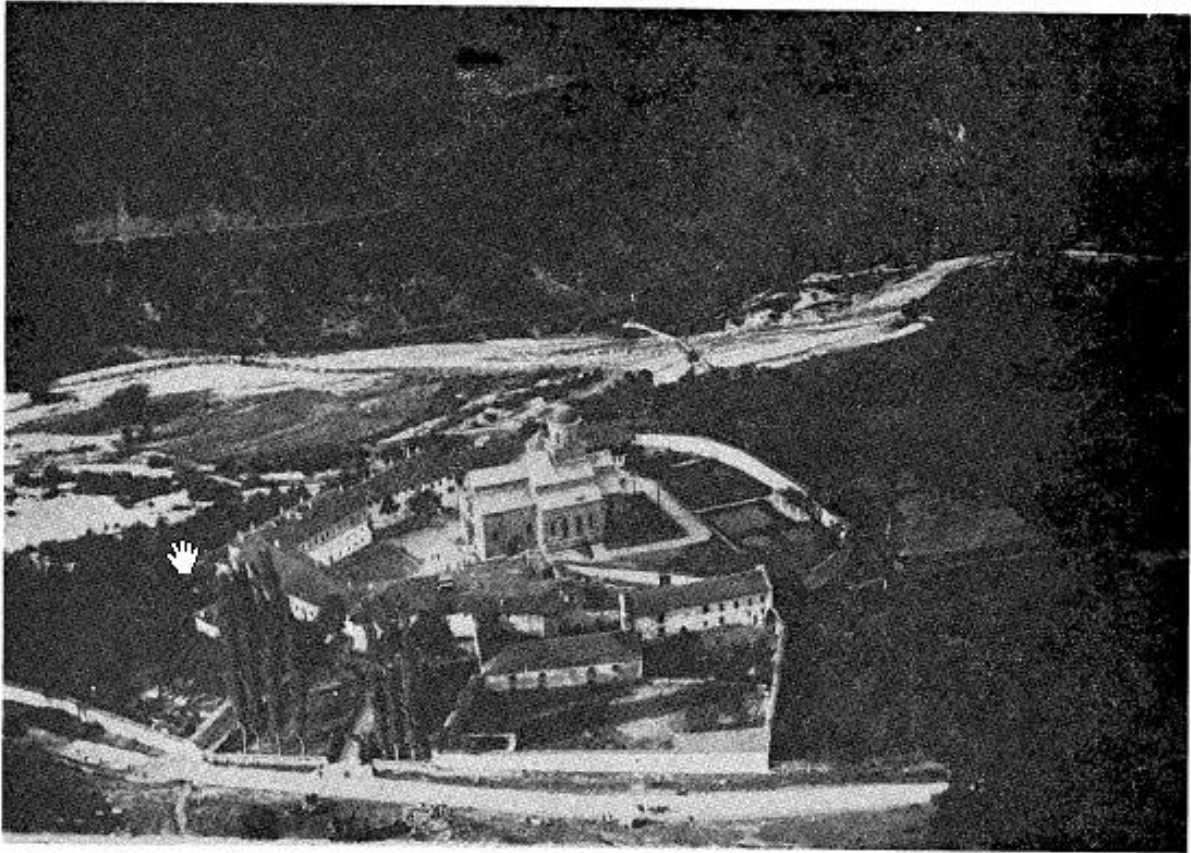
Бројни наводи пружају веома сликовит приказ за читав низ најпознатијих споменика културе средњовековне Србије. Иако су нам ови текстови добро познати, задржали смо се нешто дуже на описима које су нам оставили наши средњовековни животописци, из разлога што су ти описи најближи времену из ког потиче изградња многих наших најпознатијих цркава, манастира и градова о којима је овде реч и што се односе на избор места за подизање ових објеката или усељење у њих када је у питању испосница, што за оне стручњаке које данас занима просторно планирање или обрада појединих споменичких целина, може бити од интереса.

Овим смо покушали да се приближимо не само средњовековном амбијенту око наших споменика културе, већ и средњовековном менталитету оних од којих је зависио избор места, а који су из природе увек тежили да извуку све њене вредности и чари.¹³

¹² Старе српске биографије, XV и XVII века, н. д., Опис града, Београд, 83—86. Бгд. мај 1967.

¹³ Снимци Југословенског ратног ваздухопловства, између два светска рата.

¹¹ Старе српске биографије, н. д. Глава тре-ћа, 97.

5 Манастир Дечани

5. Monastère Dečani

CHOIX DES ENDROITS ET DES POSITIONS DES MONUMENTS CULTURELS DE LA PLUME DE NOS BIOGRAPHES DU MOYEN-AGE

Le choix de la place et la position de chaque monument culturel en Serbie n'a jamais été arbitraire. Des conditions et des raisons déterminées ont toujours existées pour que sa situation soit liée à la beauté de la nature, son monde animal et végétal, ses eaux et d'autres qualités balnéaires et climatiques, ses accessibilités et ses inadmissibilités, apprivoisée ou sauvage, richesse ou pauvreté.

Bien qu'autrefois il n'existât pas des lois et des règlements écrits sur la planification de l'endroit, il ne faut pas considérer que le choix du terrain de montage) ne présente pas un devoir sérieux et de responsabilité. C'est de cela que nous parlent les biographes du moyen-âge en décrivant l'érection de Studenica, Dečani, Manasija, Žiča, Le

patriarcat de Peć, caverne de Petar Koriški, Hilandar et Beograd. De nombreuses citations nous donnent une image très pittoresque des monuments mentionnés, ce qui pour les spécialistes contemporains qui s'intéressent aujourd'hui à la planification de l'espace ou la rangement de certaines unités spacieuses, peuvent être d'un grand intérêt.

Par cela, nous avons pas seulement essayé de nous rapprocher de l'ambiance moyenâgeuse de nos monuments culturels, mais aussi de la mentalité moyenâgeuse de laquelle dépendait le choix de l'endroit, et qui a toujours essayé de tirer de la nature toutes ses valeurs et ses charmes.

Dobroslav St. Pavlović

